

LITERATURA

SIMONA ŠKRABEC

La novel·la més irònica del món

La nova traducció que Jaume Creus ha fet de La Marxa Radetzky per a L'Avenç permet assaborir novament un clàssic que desfà el malentès que Joseph Roth és un escriptor nostàlgic. Al contrari, forma part d'un llinatge crític que no es podia permetre ser sentimental.

Joseph ROTH
La Marxa Radetzky
Traducció de Jaume Creus.
Barcelona:
L'Avenç, 2021
416 p., 22 €

«**P**ublicada el 1932, i considerada en ocasions com la millor novel·la política que s'ha escrit mai...», diu la contraportada de *La Marxa Radetzky* de Joseph Roth. La frase ha fet fortuna malgrat ser equivocada, o millor dit, insensible envers l'autor, el moment històric en el qual va ser escrita l'obra i sobretot envers la mirada crítica —capaç de passar de la ironia més mordaç a les il·lusions més incontestablement impossibles— de Joseph Roth. ¿En quin sentit Roth hauria escrit una novel·la política tan extraordinària?

El 28 de novembre de 2001, Mario Vargas Llosa va ser convidat al show de Charlie Rose, conegut periodista novaiorquès, per presentar la novel·la *La fiesta del chivo*. De cop, l'entrevistador el va sorprendre amb la pregunta de quina era per a ell la millor novel·la política del món. En el minut dinou d'aquest programa és quan Vargas Llosa va proclamar que la millor novel·la política era precisament *La Marxa Radetzky* de Joseph Roth perquè és capaç d'atrapar l'atmosfera del final d'un imperi que es «desintegra per dins a causa de la corrupció, la indolència, la falta d'entusiasme i de vitalitat».

Com veieu, les raons no són gaire detallades, però la idea que *La Marxa Radetzky* és una obra política va quallar fins el punt que aquesta etiqueta va anar acompanyant no només les traduccions a moltes llengües fins arribar a aquesta segona traducció catalana de Jaume Creus —la primera, de Joan Valls, va ser publicada a Proa el 1985—, sinó també les successives edicions de l'original alemany. La culminació de l'anècdota és probablement l'entrevista de *Der Spiegel* del final de 2019 que proclama Vargas Llosa com «l'últim rei de la literatura política», amb fotografies preses a la seva luxosa residència actual.

Roth va morir «desesperat i alcoholitzat» en un exili forçós i irreparable, a París, l'any 1939. L'exili de Vargas Llosa és un exili daurat, amb reconeixements i comoditats. El concepte de «política» ha de ser neces-

sàriament diferent per a l'un i l'altre, perquè han experimentat urgències vitals de manera ben diferent. Però aquesta diferència, tanmateix, no ens pot explicar d'on prové el malentès en la valoració de la suposada «crònica» del final dels Habsburg.

Aquí el més sorprenent és que el fet que aquesta novel·la fos escrita «cinc minuts abans d'un pogrom» —com va apuntar Sebald arran de la mateixa obra— no és circumstància que hagi proporcionat a Roth la fama de pensador polític. Se suposa que Roth va escriure una obra «política» en un sentit molt diferent. La lectura que converteix *La Marxa Radetzky* en el retrat nostàlgic d'un imperi en descomposició ignora els fets, tergiversa el passat i posa entre parèntesi les dècades més convulses per oferir-nos a canvi un passat que es proclama fora del temps, etern, immutable i definitiu. ¿Com podem parlar d'una obra política si ignorem amb tanta vehemència els mateixos condicionants polítics del món que l'autor va retratar?

Qui llegeix Roth d'aquesta manera són els lectors, capitanejats per erudits com Vargas Llosa i tants altres. Perquè l'autor de *Radetzky* no va pas escriure una obra nostàlgica. No es podia permetre ser sentimental perquè, sota els seus peus, el terra s'esfondrava. Per copsar la grandesa de Joseph Roth, cal llegir-lo d'una manera radicalment històrica. No ens podem permetre caure en la temptació de flairar-hi l'aroma d'un món perdut. Aquesta novel·la no dona cap possibilitat d'una lectura còmoda i satisfactòria. Perquè si sucumbim davant d'aquesta idealització, la retroutopia, tan ben definida per Zygmunt Bauman, serà el nostre únic futur: com que tenim por del que vindrà i mandra de comprendre la complexitat del present, ens consolem creient en un passat suposat, congelat en una gota d'ambre: «Tot el que creixia necessitava molt de temps per créixer; i tot el que desapareixia també necessitava llarg temps per ser oblidat». El desig de permanència, de segure-

tat, de fermesa, s'acaba convertint en l'obra de Roth en un crit a favor d'una eternitat palpable i quotidiana.

La necessitat d'aturar el temps cala tan fondo perquè Roth escriu des de l'emergència màxima. Falta ven setmanes, només, perquè els mateixos carrers de Berlín —on ell encara freqüentava un d'aquells cafès de literats i escrivia les pàgines d'aquesta mateixa novel·la a la vista de tothom a la taula que li era reservada— fossin l'escenari de marxes triomfals, d'aparadors amb els vidres trencats, de ganivets llargs i de fogueres per purificar la cultura «alemanya» de tota empremta jueva.

El nazisme va protagonitzar una destrucció mai vista d'una de les indústries més pròsperes d'aquelles terres. Només el carbó i l'acer proporcionaven a l'Alemanya dels anys trenta ingressos comparables amb els guanys que els empresaris treien de la venda del paper imprès. Els llibres eren un dels productes estrella als països germànics, donaven beneficis i poder fàctic —i tanmateix, es van encendre totes aquelles fogueres tan altes. Primer les van alimentar amb llibres, després, bé que ho sabem, amb persones. El foc de la purificació, l'obsessiva eliminació dels llibres suposadament enverinats, va ser promogut per professors universitaris i per estudiants brillants, per gent culta i formada que se sentia amb dret de recuperar un terreny que creien perdut. Les fogueres de l'any 1933 no eren actes vandàlics, ni bogeria irracional, eren gestos calculats al mil·límetre. Molt abans, Richard Wagner ja havia sembrat la idea de *Verjudung der deutschen Kultur*, del perill de la judaïtzació de la cultura alemanya, i va llençar la crida a erradicar aquest «mal». La maquinària tan mortífera es va posar en marxa no pas pel perill que la llengua alemanya perdés el seu paper hegemònic, sinó, al contrari, per la possibilitat d'una «vampirització», d'un mimetisme tan perfecte que resultés impossible distingir qui tenia dret a heretar els privilegis.

Llavors, aquest món d'ahir, aquesta idíl·lica i eterna pau i prosperitat

de l'Imperi dels Habsburg, no el podem pas considerar una imatge en un mirall, un reflex, d'un Estat-Nació ideal, sense esquerdes internes, amb una llengua única i una cultura homogeneïtzada, amb un exèrcit omnipresent i venerat per la població i un únic líder tan bondadós que sembla que hagi baixat directament del cel. Ni Joseph Roth ni Stefan Zweig no eren tan ingenus com per creure que homogeneïtzar aquest vast territori —segons la lectura literal de *La Marxa Radetzky*, només una sistemàtica militarització de tot el país podria haver-ho aconseguit— era la condició innegociable per al progrés. Allò més valuós que posseïa la Monarquia bicèfala era la diversitat; és més, era la capacitat de reconèixer aquesta diversitat com a constitutiva i irremplaçable.

La novel·la de Roth és un conjunt de miralls que es reflecteixen l'un a l'altre. El motiu del mirall es repeteix com un fil conductor i enllaça moments poètics d'una presència plena, d'un reconeixement íntim i reconfortant en la imatge d'un amic o d'un avantpassat, o bé d'un paisatge en un altre. Aquests

instants creen el miratge de l'anhel de pertànyer a una comunitat que et reconeix com a membre. Però, atenció, aquests reconeixements passen entre parelles desequilibrades i allò que uneix dos estranys, o dues generacions irreconciliables, és la curiositat gairebé infantil de fer-se amb l'altre, d'entrar als confins desconeguts, de descobrir i estimar la irreductible diversitat del món.

L'inepte oficial von Trotta, que no va aprendre mai ni tan sols a mantenir-se ferm a la sella, tot i que havia estat destinat al regiment de cavalleria, es reconeix i vol ser reconegut pel metge militar Max Demant, un jueu massa modern com per voler imposar a la seva dona l'obligació d'estimar-lo. I mor, tanmateix, obligat pel codi de la casta de militars ridículs, en un duel perquè, en aquella societat, l'honor val més que la vida d'un home.

Un eslovè de «Sipolje» (el topònim és inventat) i un jueu dels confins més orientals, què tenen en comú? Per què Roth va triar les terres eslovenes com un país-mirall de la seva Galítsia natal? Aquests territoris limítrofs estan poblats d'exclusos, d'aquella gent que coneix

Un membre de l'SA llença a la foguera llibres requisats durant la crema pública de llibres «no alemanys» a l'Opernplatz de Berlín, el 10 de maig de 1933. Fotografia: United States Holocaust Memorial Museum.

la diferència entre el valor de la fusta «del bedoll, de l'ayet i de l'ayet roig, dels roures, dels til·lers i dels aurons». Són arbres propis d'aquests territoris, d'aquest clima, i tenen nom en cadascuna de les llengües que parla la gent, ni els rutens ni els eslovens s'equivoquen mai davant d'un ayet i saben mirar si les pinyes creixen cap amunt o pengen cap avall per saber de quin arbre es tracta i calcular el preu de la fusta que n'extrauran. Parlar en «la llengua del país» significa fondre's amb el paisatge. Aquesta gent que compra «alabardes, colleres, jous i dalles, pedra d'esmolador, falçs, rasclets i llavors» al mercat setmanal, a l'estructura imperial i reial dels Habsburg no hi comptaven per res, eren els invisibles.

Els jueus en aquesta novel·la militar qui són? Demant és metge perquè aquesta és l'única manera d'accedir a la institució més consagrada, a través d'un tortuós camí de saber que els frívols privilegiats ni es plantegen. Els altres jueus de la novel·la són usu-

ers sense escrúpols o bé aquells taverners de «barba blanca». Cap d'ells no pot ni somiar de posar-se mai l'uniforme o viure de rendes. El paral·lisme amb alguns pobles eslaus, que ja comencen a organitzar-se políticament, és una desesperada recerca de complicitat, que tampoc no es va aconseguir establir mai. Els subalterns a les terres dels Habsburg es van anar tancant en compartiments hermèticament tancats.

Els Trotta —*Trottel* en alemany significa un home inofensiu, però perdudament estúpid— «eren un llinatge jove». Van accedir a la condició de noblesa per pur miracle; l'avi de la nissaga estava destinat a ser carn de canó, però va tenir prou sort com per topar amb l'emperador enmig d'una batalla. La possibilitat d'un tal encontre és ínfima, per no dir impossible. Com també és impossible que l'emperador visités una guarnició de frontera i es barregés en converses cordials amb oficials de poca graduació. La mà salvadora de l'emperador que eixuga els

deutes de joc és una tal hipèrbola que resulta difícil no esclafir a riure davant d'una fantasia desbordant de l'autor.

Joseph Roth es mofa d'allò més sagrat i sense cap limitació? És clar! Els oficials hongaresos es posen a parlar en la seva llengua tan bon punt se sap la notícia de l'assassinat de l'arxiduc a Sarajevo i sembla que això sigui un anunci funest d'un inevitable final perquè ara l'alemany ja no és el koiné que sostenia aquest trencaclosques unit. Però la frase contundent «Ho diré en alemany: hem arribat a la conclusió, els meus païsans i jo, que podem estar contents si el porc ja no hi és!» la pronuncia un bufó. Els hongaresos diuen la veritat, la monarquia era una institució que havia girat l'esquena definitivament a la seva gent. L'estat multinacional no tenia remei perquè era un sistema manifestament injust, basat en privilegis insostenibles i administrat per unes «estrafolàries institucions». L'estat austríac era sord i cec per al patiment dels seus habitants.

A la dreta, l'actor Claude Rich interpreta el doctor Demant en la minisèrie per televisió *La Marxa Radetzky*, dirigida per Axel Corti i Gernot Roll i produïda el 1994.

L'escena més commovedora, d'una intensitat moral indescriptible, és el moment en el qual von Trotta, aquell soldat inepte i home frívol, despenja els traïdors de la pàtria de la forca, cava una tomba amb el seu sabre —la possibilitat d'aconseguir obrir un sot amb aquest estri és pura fantasia— i els dona una sepultura digna. L'estat, en esclatar la Gran Guerra, no va organitzar tropes per defensar-se del perill extern, no va fer res per cohesionar la població, sinó que es va dedicar a matar els «traïdors» i deixar-los penjats a les places dels pobles com una advertència contra tota insubmissió.

No era «la corrupció, la indolència, la falta d'entusiasme i de vitalitat» allò que va destruir la Monarquia austro-hongaresa. «La pàtria dels Trotta s'ensorrava feta miques», diu l'autor: la pàtria dels botiflers, dels trepes, dels homes sense escrúpols que s'haurien venut l'ànima per una mica de glamur que els faria oblidar la seva condició de marginats...

Finalment arribem al punt de poder argumentar per què la lectura de Vargas Llosa, i tots els altres admiradors de la grandesa reial i imperial de la mítica Kakània, és tan equivocada. Sobre la seva pròpia novel·la *La fiesta del chivo*, l'autor diu que està basada en fets reals, però completada amb anècdotes sucoses de collita pròpia que tanmateix havien de complir la condició de ser versemblants. I ho són, i gràcies a l'àgil ploma de Vargas Llosa podem imaginar un dictador com Rafael Leónidas Trujillo amb tots els detalls de la seva ampul·losa i immoral vida i considerar-lo un exemple de moltes altres situacions semblants.

Franco Moretti, el gran estudiós del gènere de la novel·la, subratlla una diferència fonamental entre la novel·la llatinoamericana i l'europea. Per a un autor com Gabriel García Márquez, diu, els fets descrits són simples com la realitat mateixa, perquè l'autor i el seu públic encara preserven el poder de fabulació intacte. Comparteixen una imaginació que pot crear mons versemblants i cohe-

L'escena més commovedora, d'una intensitat moral indescriptible, és el moment en el qual von Trotta, aquell soldat inepte i home frívol, despenja els «traïdors» de la pàtria de la forca, cava una tomba amb el seu sabre i els dona una sepultura digna.

rents com una falla. Com si el món encara no s'hagués esberlat entre l'aparença i la realitat, la unitat mítica també queda intacta en les obres de Vargas Llosa. «*Cent anys de solitud* és una escriptura que desconeix la polifonia, que desconeix la ironia; és una escriptura transparent com un clar matí d'estiu», diu Moretti i rebla el clau amb: «Aquesta escriptura fa temps que s'ha tornat impossible per als autors europeus». Els llatinoamericans no només ens han descobert als europeus el nostre desig reprimat de poder tornar a creure en el relat, sinó que de passada, com en aquest cas, ens han mostrat una altra lectura possible de llibres irònics que, sense aquesta característica, deixen de ser els testimonis crítics d'un temps i esdevenen aduladors servils d'un imperi caduc.

Els súbdits dels Habsburg van transformar la seva terra en el regne de la ironia. Kafka narra el viatge a Amèrica com una sagnia de terres empobrides a causa del règim immobiliari dels Habsburg. Sembla un relat fantàstic, però potser no hi ha cap autor que sigui un testimoni més fidel d'una angoixa vital insostenible. Els interns de Sankt Pölten que comparteixen la traïdoria estremidora del jove Törless són figures que anuncien dècades abans, gràcies a l'insubornable escrutini de Robert Musil, la llei del més fort que s'acabaria imposant amb conseqüències inimaginables. I tants altres autors com Schnitzler o Broch van ser els «cronistes» d'un món desencantat. En aquestes «cròniques», que no admeten una lectura al peu de la lletra, allò fantàstic sembla a vegades real, indestruïble de la quotidianitat, com en el cas de l'emperador immortal de patilles blanques. Però només si sem-

bla que la fantasia hagi guanyat a la dura realitat, és perquè la realitat és tan implacable i cruel que només en els somnis podem preservar la dignitat i el desig de ser.

Qui llegeixi *La Marxa Radetzky* d'una manera massa literal s'arrisca a considerar cert tot allò que és l'objecte d'escarni, de la crítica més audaç. Josep Roth és digne del llinatge literari que el va engendrar: exigeix que en traguem les conclusions amb un acurat, i complex, exercici d'anàlisi. És un mestre.

Acabo amb una càlida abraçada per al traductor, Jaume Creus. M'ha regalat tantes paraules precises i tanta riquesa de matisos que a moments he pogut tornar a casa, sentir l'olor del brou que bull al foc tots els diumenges i l'aspre i penetrant gust del rave rusticà que fa pujar llàgrimes als ulls com si fos wasabi —les dues plantes són de la mateixa família i és prou trist que coneguem millor la japonesa que no la planta silvestre que creix arreu d'Europa de manera espontània. Els paisatges descrits en aquesta obra són també per a mi talment un món perdut, preservat en una ampolla de vidre. La força de Joseph Roth és aquesta, ens permet sentir el dolor dels mons de la infantesa que mai no tornen i alhora poder comprendre i analitzar l'entramat de les relacions socials. Potser sí que, després de tot, Roth pot ser considerat un escriptor polític. Però no perquè escrivís sobre emperadors, sinó perquè entenia el pes de la pèrdua, la duresa de l'exclusió i la impossibilitat del somni de la igualtat. ■